



ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Základní charakteristika zkoumaného období

13. století VS:

- vznik VS vesnice, zavedení plné peněžní směny, vznik šlechtických hradů
- podobným vývojem prošla celá Z Evropa

11.-12. století RS:

- doba, kdy se připravují předpoklady těchto změn

Archeologická periodizace období

Eisner Jan 1966: Rukověť slovanských starožitností

(jeho periodizace používána dodnes)

- MLADŠÍ DOBA HRADIŠTNÍ (950-1250)
 - Z ní se někdy vyčleňuje POZDNÍ DOBA HRADIŠTNÍ (2.pol.12.-1.pol.13.) jejíž náplň však nikdy nebyla precizně definována

Dnes převládá tendence k přebírání periodizace z politických dějin (přiklání se i **Klápště 2005**):

- DOBA KNÍŽECÍ (do 1197)
- DOBA POSLEDNÍCH PŘEMYSLOVCŮ (1197 – 1306)

Vývoj bádání

- do 70. let 20. stol. vycházely historické syntézy období 11.-13. stol. výlučně z písemných pramenů, jejichž kvantita je však pro starší období velice nízká zejména pro oblast hospodářských a sociálních dějin (výjimka: **J.E. Voceľ 1850: Česká archeologie křesťanského věku**)
- poznámka:
 - ČECHY- od pol. 12. st. Značně vzrůstá počet písemných pramenů, po celé 11.st jen minimálně pís. pramenů
 - ANGLIE – počet pís. pramenů hosp. povahy roste v 10. st., obnova znovu až na konci 11. stol.
 - klášter Saint Gallen – nejvíce dochovaných pramenů z 9. st.

Základní syntézy a badatelé

- 1) **F. Palacký**: Dějiny národu českého (1848)
 - učinil zákl. předěl mezi slovanským RS a feudálním VS
 - Julius Lippert**: Sozial – geschichte Böhmens (2. díly: 1896, 1898)
 - akcentuje sociální dějiny; feudalismus vznikl na domácí půdě
 - Ludwig Schlesinger, Berthold Bretholz**
 - dějiny RS, zejména Němců v Čechách, kontinuita germánského osídlení v Č.
- 2) **Gollova škola pozitivistického dějepisu**
 - Josef Šusta**
 - Václav Novotný**: České dějiny (díl I.: část 2- 1913; 3- 1928)
 - Josef V. Šimák**: České dějiny (I/5) Středověká kolonizace v českých zemích

3) Poválečný dějepis:

František Graus: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské 1 (1953)

Zdeněk Fiala: Přemyslovské Čechy 995-1310 (1965)

Rostislav Nový: Přemyslovský stát v 11.-12. století (1971)

Josef Žemlička: Století posledních Přemyslovců (1986)

Čechy v době knížecí (1997)

Počátky Čech královských (2002)

Velké dějiny zemí koruny české (1.+2. díl)

Tomáš Petráček: Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11.-12. století (2003)

Přehled základních pramenů k 11.-13. století

❖ **písemné**

a) vyprávěcí

FRB - Fontes Rerum Bohemicarum

b) diplomatické

CBD – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (1-5, do r. 1278),

c) legendy

- václavské, vojtěšské, ludmilské

d) kroniky

Kosmas, Chronica Boemorum, ed. Bretholz

Ad b)

nejčastěji sem řadíme listiny

- listina = písemný záznam o majetkovém transaktu i způsob dodatečného pojištění majetku, který už instituce (klášter) vlastnila – vlastnictví zaznamenáno v aktech

(jednoduché majetkové záznamy typu “ ten (panovník) daroval toto “

- kategorie falz (zfalšovaných listin)

❖ **jazykovědné – onomastické**

A. Profous: Místní jména v Čechách (4. díly, 1947-1957)

- každé sídlo v Čechách (i zaniklé): zmínka+geneze jména

Vl. Šmilauer: Osídlení Čech ve světle místních jmen (1960)

- pojmenování částých měst a vesnic zařazeno do skupin → relativní chronologie pojmenovávání v Čechách → rekonstrukce postupu osídlení v Čechách → upozornění na jev „vnitřní kolonizace“ Čech

❖ **numismatické**

E. Nohejlova – Prátová: Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (1956)

❖ **umělecké**

Dějiny českého výtvarného umění od počátku do středověku 1 (1984)

A. Merhautová: Raně středověká architektura v Čechách (1971)

HOSPODÁŘSKÉ ZÁKLADY RANĚ STŘEDOVĚKÝCH ČECH

- Šusta: Otroctví a velkostatek v Čechách. ČČH 1899.
 - „11.-12. st. představuje dobu vrcholného rozvoje otrokářství v Čechách“
 - latinský pojem *servus*, *servi* = otrok
 - předpokládal, že otroci byli zaměstnáváni v latifundiích
 - otroci = pilíře RS ekonomiky Čech

- F. Graus:
 - otrok nemůže vlastnit prostředky
 - odvodil z marxistických schémat, že pokud lidé vlastnili půdu, nemohli být otroci
 - předchozí představy odmítl

- J. Žemlička:
 - základem ekonomické moci panovníka v Čechách byla hradská soustava, umožňující vybírání dávek, daní od zemědělského obyvatelstva
 - existence knížecích dvorců a služebné organizace – struktury k soukromé potřebě zajišťující dvůr

- Kníže svrchovaných „vlastníkem“ země, osídlené i neosídlené půdy, veškerých surovin a výnosů (regály), ale i obyvatelstva
 - REGÁLY – státní monopoly na půdu, lesy, vodní toky, drahé kovy, vybírání cel, mýt, soudních poplatků, poplatků z krčem
 - Základní mocenské, správní a ekonomické struktury:
 - a) HRADSKÁ SOUSTAVA – síť správních hradů
 - b) KNÍŽECÍ VELKOSTATEK – knížecí dvory a služebná organizace
 - **Žemlička 1997**: základy hradské soustavy položeny v 10. století, šlo však ještě o „kořistnickou fázi“ a ekonomika se opírala z velké míry o územní expanzi
 - **Petráček 2003**: hradská soustava a knížecí velkostatek již v 10. století
-

HRADSKÁ SOUSTAVA

I. Počátky přemyslovské domény ve středních Čechách (přelom 9.-10. století)

- kolem hradů velké správní okrsky = *castellania*, *provincia*
- hrad jako ústředí, soustředí se zde fyzická práce a daně
- plánovitá vlna budování hradů : 9./10. st. střední Čechy – počátky hegemonie Přemyslovců v Pražské kotlině
- trojice ústředních hradů: Pražský hrad, Levý Hradec, Budeč
ostatní hrady: Libušín, Mělník, Stará Boleslav, Tetín, Lštění
- **Sláma**: dvojice hradišť; starší (tzv. kmenové) zaniklo požárem, vedle postaveno nové (přemyslovské)

II. Nahrazení starších hradů mladšími (přemyslovská expanze do Čech), pol. 10.stol. (spojováno s osobou Boleslava I.)

- Žatec, Litoměřice, Bílina, Sedleč, Plzeň, Prácheň, Šance u Březnice, Doudleby

❖ Přemyslovci osazovali hrady svým SPRÁVNÍM APARÁTEM:

kastelán (*comes*, od 12. stol. spíše *praefectus* a *castellanus*)

- hlavní osoba, hradecký správce

- ručil za dodržování obecného míru, velel vojsku z přísl. hradeckého obvodu, organizoval (spolu s vilikem) vybírání daní a příjmů, ukládal zemské roboty, řídil hradecké soudictví
- často nepanující přemyslovec, politická funkce, často se na hradě ani nezdržoval [pobýval často v okolí panovníka na jeho dvoře v ústředním přemyslovském hradě (*urbs* n. *civitas metropolis*)]

vilik (*vilicus* = „vladař“)

- zástupce kastelána, výkonný úředník hradeckého centra
- pečoval o zeměpanské příjmy, důchody a výrobně org. záležitosti, vedl evidence povinností apod.
- tvořili pestrou skupinu od hradeckých „vladařů“ po správce menších obvodů nebo knížecích dvorců
- někdy měli další pomocníky jako sklepmistra (*cellerarius*) či hr. bábu (*avia*; působila v *gyneceích*)

komorník (*camerarius*)

- dvorský komorník, hradeckí komorníci a síť nižších komorníků
- => široký sociální záběr (jak *liberi*, tak *servi*), mohlo jít jak o vysoce postavené lidi („přední Čechové“), tak osoby nevolnického původu
- opatroval klenoty apod., zaměřen na tok financí

soudce

- řešil spory mezi zemědělským obyvatelstvem a vybíral pokuty

→ V rámci širšího prostoru kastelání či provincií působila celá řada dalších složek místní hradecké správy, patřili k ní:

výběrčí (*exactores*), kati (*tortores*), biřici (*precones*), celníci (*thelonearii*), mincíři (*monetarii* - měli na starosti časté *renovatio monetae*), trhovní rychtáři (*iudices forenses*), soudní poslové (*nuntii*) a další.

- Hrady zpravidla centry **velkofarnostní organizace** = zárodečná forma církevní správy. Země členěna na *arcijáhenství* a *děkanáty* - spravovány jediným ústředním kostelem umístěným na přemyslovském hradě
velkokněz (*arcipresbyter*, *arciprišt*)
 - představitel velkofarnostní organizace
 - sehrával i veřejnoprávní roli (tu u něj předpokládají už Hnězdenská dekreta ve formě jeho součinnosti s hradeckým správcem v oblasti justice)
- **Vojenská funkce hradů** – na každém hradě příslušný hradecký oddíl (*castellanes*) pod vedením kastelána. Vojsko členěno dle jedn. hr. obvodů (např. zpráva Kanovníka Vyšehradeckého k r. 1134: *sed de Bohemis praeter Gradicenses, Chrudimenses, Boleslavienses, Czaslavienses, Gladcenses...*) Účastnili se také vojenských vpádů za hranice.

- **Petráček:** *Hradská správa (kastelánská v Polsku, komitátní v Uhrách)* budována za účelem organizování svobodného zemědělského obyvatelstva, tzn. zemědělec podřízen pouze knížeti (tzn. mnohdy svoboda pouze teoretická)

- Zvláštní výsady i řada tíživých povinností svobodného zemědělského obyvatelstva

1) **knížecí sedláci** (*rustici, rustici ducis, později i heredes*)

- obdělávali půdu ve vlastním dědičném vlastnictví po předcích
- na půdu si mohl činit právo i panovník:
dělené vlastnictví: člověk hospodařil na půdě, ale musel se teoreticky dělit o vlastnictví s knížetem (kníže mohl zemědělce z půdy vyhnat, ovšem za patřičnou náhradu)
- povinnosti: I) platit poplatek míru (*tribut pacis*) knížeti, jako ochranu před vnějším nepřítelem
II) naturální dávky – velmi často med (na zprac. medoviny)
III) vojenská povinnost – účast v knížecím vojsku v případě napadení (součást tzv. zemské hotovosti)
IV) stavba a oprava hradů + další povinnosti (*nářez, provoz...*)

2) **hosté** (*hospites*)

- zřejmě svobodní zemědělci, kteří z nějakého důvodu odešli ze své půdy (či se bez ní ocitli následkem majetkového drobení) a pronajali si cizí půdu (knížete, velmožů i církve), na které hospodařili
- povinnosti: I) platit vlastníkovu půdy (prvotní forma poddanských dávek)
II) nadále platit *tributum pacis* knížeti
- hospites sehráli důležitou roli v kolonizaci a formování VS poddaných; jsou to kolonizátoři-vstupují do závazku k jiné vrchnosti.
- v pramenech se vyskytují především od 11. století
- jsou nosným pilířem kolonizace 12. století

❖ **SÍŤ SPRÁVNĚ-HOSPODÁŘSKÝCH HRADŮ:**

1) **Správní hrady** (*civitates, urbes, metropolis*)

- politická, hospodářská, soudní, vojenská a církevněsprávní centra svých obvodů (*civitates, provinciae*)
- **Pražský hrad, Vyšehrad, Litoměřice, Žatec, Plzeň, Hradec** (pozd. Králové), **Olomouc, Brno, Znojmo**

2) **Hrady nižšího významu** (*castella, castra, oppida, munitia*)

- na území většiny kastelání; podléhaly „své“ *civitas*
- Žemlička se kolem nich snaží rekonstruovat okruh 15 km – definuje tak provincie (Nováček to nepokládá za příliš důvěryhodné)
- z arch. pohledu velmi málo známé
- předpoklad některých archeologů o jejich funkci: *refugia, opěrné vojenské body*
- ve východočeském Hradecku např. **Jaroměř a Opočno**

3) **Pohraniční hrady**

- po obvodu hraničního lesa a u zemských bran
- vojenská funkce, kontrola cest
- na obnovu starších a budování nových takovýchto hradů se zaměřil kníže Soběslav I. (**Tachov, Žhořelec v Lužici, Kladsko** v Horním Slezsku; patří k nim i **Přimda**-obsazená až za Vratislava II.)
- hrad **Chlumec** u Ústí nad Labem (1126 Soběslav X Lothar+Ota II. Olomoucký)

- Na Moravě se předpokládá opožděný vznik hradske soustavy.
Hr. Soustava zde navázala na řadu st. center: Olomouc, Brno-Líšeň (př. centrum se přesouvá na J)
Znojmo- nemá VM předchůdce stejně jako Břeclav, Bítov, Strachotín

❖ STRUKTURA HRADSKÝCH CENTER

př.1) **Bílina**

- ostrožna nad Bílinou
- akropole, předhradí, suburbium → diskutuje se v souvislosti s počátky měst (vesměs neopevňené sídl. zázemí umístěné na úpatí ostrožny)
- suburbium v Bílině na pravém i levém břehu; na pravém nakonec založeno VS město

př.2) **Stará Plzeň**

- na dlouhé jazykovité ostrožně, vybíhající do Úslavy
- připomíná rozvržení Prahy (*domněnka*: symbolický předstupeň pro cestovatele ze Z, než dorazili do Prahy)
- akropole, předhradí, 2. předhradí, opevňené podhradí (záhy přesáhlo hranice opevňení → pravý i levý břeh → Starý Plzenec

• Zástavba jednotlivých částí

- AKROPOLE: ústřední zástavba
 - reprezentativní areál → palác (předpokládáme dřevěný na kamenné podezdívce; 1. zděný palác s mohutnou valenou klenbou na **Pražském hradě**, 30.léta 12. stol. za Soběslava I.)
 - knížecí dvorec na hradišti v **Kouřimi u sv. Jiří** → systém dřevěných konstrukcí, vyplétané stěny; 11. století
 - kostel – od 10. stol. druhý ústřední objekt vedle kníž. Paláce 1. pražský biskup Dětmar vysvětil všechny tehdejší kostely zbudované na hradech, vybudováno 20 kostelů na přemyslovských hradech → většinou jednolodní, později baziliky; na řadě objektů kostel neznáme (dřevěné?)
- PŘEDHRADÍ (*suburbium*):
 - živá aglomerace; obytná i výrobní funkce
 - domy: 1) jednodílné čtvercové 4x4 (5x5)
 - do pol. 12.st. nejč. roubené konstrukce (někdy věnce podkládány kameny)
 - stavby s pletenými stěnami (**H. Králové, Wrocław, Ostrów Turnski**)
 - kamenná pec
 - **Kouřim, Bílina**
 - 2) počátky vícedílných staveb
 - **Pražský hrad** (I. Borkovský) → záp. průčelí Sv. Víta, 3 horizonty: 11. – 1.pol. 12. stol., kompl. dřevěné + dlaždice
 - **Levý Hradec** → 3 dílná stavba
- tržiště:
 - periodické trhy
 - veřejná shromažďovací místa, místa výkonu soudních rozsudků (**Praha**: nejprve Malostranské nám., později Staroměstské nám.)
- specializované výrobní objekty:
 - archeologicky nejlépe postižitelné
 - např. železářství (**Praha, Žatec, Plzeň**)

- **Opevnění**
 - výstavbou se zabývali specialisté
 - → dřevohlinité hradby roštové nebo komorové konstrukce, vybavené čelní kamennou plentou (na sucho; na hlínu)
 - pís. zmínka o stavbě opevnění: Kosmas, hradba ve **St. Boleslavi**, aktivita Boleslava I. Jde o první známou celokamennou hradbu (tzv. *opere romano*) za Přemyslovců; archeologicky datována do 10. stol. (ještě před soběslavovským opevněním Pražského hradu)
 - **Hradec u Stoda**
 - Dr. Justová
 - opora Plzně v západních Čechách
 - nalezen spár 2 na sebe nasedajících hradebních těles
 - **Kouřim**
 - Dr. Šolle
 - snad zděná věž připojená k líci vnější hradby
- **Obyvatelé hradebních center**
 - úřední osoby, správní aparát
 - kanovníci
 - řemeslníci
 - vojenská družina

KNÍŽECÍ VELKOSTATEK

- 2. pilíř knížecí moci
- Struktura opírající se o práci nevolníků (osobně nesvobodných lidí)
 - ▶ **Možnosti ocitnutí se ve stavu *servitus*** :
(pojem zahrnující barvitou stupnici nesvobodných lidí)
 - vojenským podmaněním přemyslovsou expanzí-zajetím**
 - tzv. *servi, ministeriales*** (služebníci, kníž. specialisté)
→ zajetím z ciziny (1039 Hnězdenští do Čech-právní autonomie)
 - za trest**
→ za církevně morální a krimin. přečiny či nespl. dluh (*debitum*)
 - autotradice**
→ dobrovolné vzdání se svobody a podřízení se nějaké instituci, nejč. církevní
- Pojmy *servus* a *servitus* se v Čechách pohybovaly v širokých právně-sociálních mezích
→ museli nutně vlastnit urč. soukr. jmění a měli urč. samostatné jednání (to dokazuje např. možnost vykoupení se z tohoto stavu – už Břetislavova dekreta)
- Důležitá byla lidská práce, ztělesněná jmény darovaných lidí (půda až na 2. místě)
- Kníže (vrchnost) s nimi mohl volně disponovat, měnit jim profese
→ forma jak knížeti zajisti nejrůznější servis (v době neexistence VS měst a obchodníků s širokým sortimentem zboží)

- Nevolníci soustředění:
 - a) volně rozptýlení po vesnicích
 - b) služební organizace
 - celé vesnice soustřeďující se na konkrétní činnosti při zaopatřování knížete a jeho družiny (Kováry, Hrnčíře, Psáře, Rybáře, Kolařice ...)
 - **D. Třeštík - B. Krzemińska** → na základě písemných a onomastických pramenů a srovnání s Polskem (ČSČH 12, 1964; AR 17, 1965; HD 1, 1978)
 - c) knížecí dvory (dvorce)
 - privátní panovnická doména
 - vznik v 11., snad již v 10. stol.
 - nepravidelně rozmisťované objekty se speciální funkcí na pokrytí potřeb panovnického dvora
 - **J. Žemlička** (1997) je předběžně člení na :
 - lovecké (Zbečno, St. Knín, Kamýk, Živohošť)
 - venkovské (Radotín, Radonice, Budyně n. O.)
 - hradské (např. *gynecea*)
 - význam knížecích dvorů stoupal v místech správních míst – *provincií* kde mohl suplovat funkci hradskeho správního centra (např. Kamýk n. Vlt. → provincie Kamenecko)

❖ **ZÁNIK:**

- Tento systém zaniká nejprve systémem velkostatku (knížecí, církevní).
 - Systém založený na nevolnictví přestal být ekonomicky výhodný (dáno vznikem trhů v suburbiích).
 - V pís. pramenech se toto projevuje tak, že v darovacích listinách je jmenována již jen půda, už ne lidé.
- V další fázi zaniká celá hradská soustava
 - Vznik pozemkové šlechty (1248-49 POII. x Václav I. – revolta, v jejímž pozadí stál souboj nové pozemkové a staré benefičiární šlechty)
 - V situaci, kdy ubývá svobodných zemědělců začíná být hradská soustava zbytečná (nemá koho ovládat). Na přelomu 12./13. stol. čítali již jen 3-6 %.
 - Václav I. a PO II. začínají moc opírat ne už o hradskou soustavu, ale o královské hrady a města

POZEMKOVÁ ŠLECHTA – GENEZE, VÝZNAM.

Autoři zabývající se touto problematikou:

R. Nový, J. Žemlička, J. Klápště, D. Třeštík

2 hypotézy o vzniku šlechty:

- 1) **rodová** (předpoklad kontinuity mezi rodovou elitou a „státní“ šlechtou)
- 2) **úřednická**

ad 1)

- zejména u německých historiků
- F. Palacký odmítal („slovanská kmenová společnost byla plně demokratická“ → žádná elita“)

- ad 2)** - předpokládá rušivý vliv družiny v poč. období státní moci
 - předpokládá vznik šlechty z mocenského aparátu státu
 (vývoj: benefičiární → pozemková šlechta; konec 11.- 2.pol. 12. stol.)

• **11. stol.:**

dominance panovníka, tvrdý konkurenční zápas panujících Přemyslovců s pretendenty a jejich družinami, zpomalování rotace benefičiářů a vytváření osobních vazeb k určitým hradům

- plynulé budování mocenských struktur
 - benefičiáři – závislí na státě
 - funkce vázaná na jejich osobu
- tvrdé mocenské zápasy mezi Přemyslovci
 - 1091 – družina Břetislava II. zabránila jeho smíření s otcem
 - [1197 – Přemysl Otakar I. – jeho přívrženci ho aktivně podporovali v nástupu na knížecí stolec]
- krize – časté střídání panovníků, úpadek centrální kontroly (dohled nad benefičiáři → viz.: 1161 Mstiš, bílinský správce pozval knížete Vratislava na bílinský hrad při příl. vysvěcení kostela)
 - *beneficium* benefičiářům nestačilo → získávání dalšího majetku

• **1. pol. 12. stol.:**

názky konsensu mezi předáky družin, uzavírání se elity, plná dispozice s půdou *de facto* (donace klášterům), první predikáty, velmožské rozrody

- vzniká pozemková šlechta *de facto*
- první predikáty, tzn. přídomky označující šlechtice
- první velmožské rozrody – někteří velmoži ve společenství, odvozují svůj původ od jednoho předka – nemají povahu plně konstituovaných šlechtických rodů, lze do nich pronikat, ač existují husté příbuzenské vazby a erby (Markvartici, Hrabišici, Vítkovci)

• **1189 kolokvium v Sadské – statuta Konráda Oty**

- jejich součástí celá řada právních opatření, mmj. potvrzení dědičnosti lén (vlastnictví *de iure*)

• **1248 – 1249 revolta Přemysla Otakara II. Proti Václavovi I.** (poslední mocenský zápas benefičiární šlechty)

- PO I. se opřel o dožívající benefičiární šlechtu → jejich revolta potlačena → přišli o zbytek moci

❖ **PROBLÉM ARCHEOLOGICKÉ IDENTIFIKACE NEJSTARŠÍCH ŠLECHTICKÝCH SÍDEL**

- Velmožské dvorce na knížecích hradech (Budeč??, Kouřim??, Žatec[čeká na kritickou publikaci])
- Suburbia významných hradů (nedost. stav výzkumu)
 Praha-Staré město, Hroznatův dvorec v Litoměřicích
- „malá“ hradiště
 Přítopy, Ruchomperk u Kdyně, Nový hrad u Stráže, Sovolusky-Semteš
 - ostrožná nebo nížinná opevnění
 - 1 dílné (Nový hrad u Stráže, TC)
 - 2 dílné (Ruchomperk)
- 12. stol. vazba nejstarší pozemkové šlechty na zemědělské majetky velice silná

❖ VESNICKÉ DVORCE U VLASTNICKÝCH KOSTELŮ

- laik založil kostel a ovládal z titulu svých vlastnických práv

1) Bedřichův Světec (MO)

- jednoduchý kostel bez věže
- důkladněji archeologicky zkoumáno
- 2 fáze vývoje: 1. - dvě zahloubené stavby se vstupními šijemi

(12./13.st)

- celý areál vymezen dřevěnou palisádou
- rozsah opevnění poměrně impozantní
- 2. - (13.st.) sídlo se více vymezilo (prostorová redukce)
- obvodová kam. plenta v rámci podsklepené stavby

2) Vroutek u Podbořan

- jednodušší kostel s bohatou architektonickou výzdobou (souvislost s Chebskem a Bavorskem)
- nalezeny základy či podezdívka dřevěné stavby a stopy příkopu
→ zřejmě celý areál obklopen příkopem

3) Týnec nad Sázavou

- regulérní hrad
- vytyčen starší románskou rotundou ke které připojeny stavby obytného charakteru a doplněno příkopem
- problém s datováním a vlastníkem objektu

4) Chvojen (blízko hradu Konopiště)

- obdélná stavba, 1. třetina 13. stol.

5) Velebudice u Mostu (příklad jiného typu objektů)

- zjištěn rozsáhlý areál zajištěný palisádou, vstup ze S koridorem, 12./13. st.
- nezjištěny žádné stopy zástavby
- zkoumal J. Klápště

❖ ŠLECHTICKÉ HRADY 13. STOLETÍ

- problém datace nejstarších objektů tohoto typu
Durdík: 30. a 40. léta 13. století – masivní výstavba
Klápště, Razím: až 2. pol. 13. stol.
- převládají stavebně a prostorově úsporné typy objektů (bergfritová dispozice)
Durdík: bergfritová dispozice (šlechta) X typ s obvod. zástavbou (král)
- budování hradů přináší i importy: Valdek (př. ojedinělého importu netradičního řešení, které se neujalo)
- jihočeské hrady – rozvíjejí se podhradní městečka (*latrány?*)
Příběnice
Krasíkov
Stará Dubá (povodí Sázavy)

❖ SÍDLA NIŽŠÍ A DROBNÉ ŠLECHTY

- geneze typu motte – na umělém návrší, obklopeno příkopem a valem
- hodně v Z Evropě, nejstarší v 10. stol.
- příklady našich motte:
 - Koválov, 1.fáze (2. pol.13. stol.)
 - Mělnice (DO)
 - Kundratice (Chomutovsko)

❖ Perspektivní otázky studie nejstarších hradů

1. analýza vnitřního provozu a funkce
 - chybí výzkum předhradí
 - dvoudílnost od 13. stol. patří k běžnému standardu panské domácnosti (viz. Bezděz – král používal 1 jednotku)
2. hrad jako mocenský symbol
3. hrad jako centrální bod v systému majetkové domény

POČÁTKY MĚST, URBANIZACE

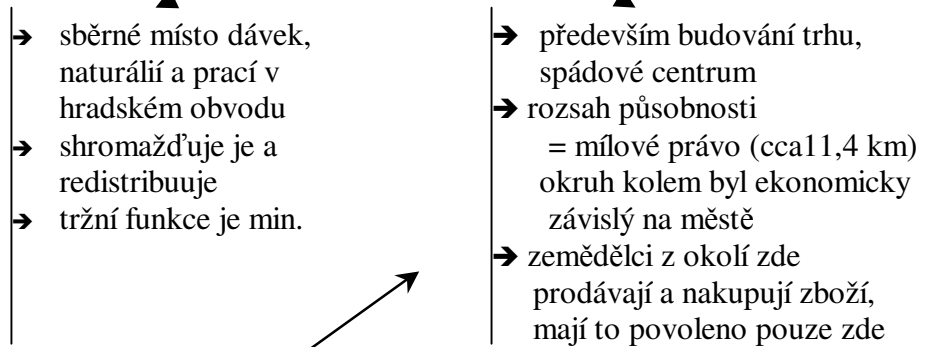
- Hradská soustava nahrazena systémem hradů a měst
- 2. názory na raná města:
 - a) **Kontinuita mezi starými přemyslovskými správními centry a VS městy**
(o suburbíích mluví jako o městech)
 - **František Hoffman** 1993: České město ve středověku
→ stopuje fenomén měst už od laténu (oppida)
 - **W. Piekalski** (univ. Wrocław)
→ do kategorie raných měst řadí lokality, které pokládáme za hr. centra
 - b) **VS města 13. stol. představují nový fenomén bez ekvivalentu ve starším období**
 - **Jiří Kejř** (právní historik)
→ otázky městského práva, legislativa obecně
 - **Josef Žemlička** 2002: Počátky Čech královských
→ města jako zcela nový fenomén, hledá rozdíly mezi hradskými centry a VS městy

❖ DEFINICE VRCHOLNĚ STŘEDOVĚKÉHO MĚSTA

- 1 britská práce uvádí 12 kritérií „městskosti“, jako např. pravidelné domovní parcely, soudní centrum... => *nevyplývá z ní však žádná přijatelná definice*
- Josef Žemlička uvádí **3 základní znaky VS města:**
 - 1) **MĚSTSKÁ ZŘÍZENÍ**
 - právní svobody → normy řešící právní otázky života ve městě (dříve 11.-12. získávaly jen vybrané skupiny obyvatel, např. Židé, Němci...)
→ základem bylo „MAGDEBURSKÉ PRÁVO“ (bylo přejímáno, později odvozováno => „Kolínské“, „Norimberské“...)
→ problém: málo pís. kodifikací u prvních měst, vyhlášovalo se ústně

2) CENTRALITA

- rozdíly ve funkci hradských center a vrcholně středověkých měst



X Řadě měst se toto schéma naplnit nepodařilo

X Existují doklady, že trhy fungují již dříve

3) URBANISTICKÁ SVÉBYTNOST

- kompaktní útvar s rastrem ulic
- opevnění, veřejné plochy, veřejné stavby

X Ale o suburbíích víme velice málo (Praha, Litoměřice, Žatec, Hradec), např. pravidelný půdorys u nich nelze vyloučit.

❖ DYNAMIKA URBANIZACE

- Moravské lokace Vladislava Jindřicha (Bruntál *1213, Uničov *1223)
- nezakládal je panující přemyslovec, ale moravský markrabě
- Klášterní založení (Kladruba *1230, Kynšperk ← premonstrátky v Doksanech)
- Královské lokace
- pís. zakl. Listina nebyla podmínkou (např. Plzeň), tudíž mohou mít starší kořeny
- hl. Václav I., PO. II. → 60.-70. léta vybudovali soustavu v JZ Čechách (Domažlice, Klatovy, Tachov, Sušice)
- Biskupská a šlechtická města (skloněk 13. stol.)

❖ 2 ZÁKLADNÍ ZPŮSOBY ZALOŽENÍ NOVÉHO MĚSTA

1) Přeměna hradského centra v centrum městského typu (přenos práv)

a) superpozice

- Celé nebo část se promění na VS město
- Žatec, Hradec Králové, Litoměřice

b) lokace v těsné blízkosti suburbia (nejběžnější případ)

- Nezaujalo přímo centrum sub., ale posouvá se dále
- Nemá geomorfologické omezení a vyhýbá se komplikovaným vlastnickým vztahům
(*právo nucené směny* → v příp., že pozemky nešlo vykoupit jednoduše, tak byly jednoduše restituovány, tj. vykoupeny za náhradní)

c) translace (krajní řešení)

- Založení ve značném odstupu od hr. centra, kontakty zůstávají a postupně suburbium předává práva novému městu
- Důvody: špatná geomorfologie, nedostatek orné půdy, špatné komunikace
- Asi 18 případů (např. Stará **X** Nová Plzeň)

2) **Nové lokace**

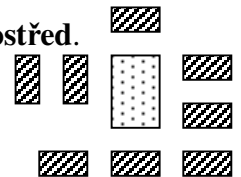
- Založení měst „na zeleném drnu“ bez kontaktu s býv. HC je ojedinělé (snad Most, ale předpokládá se možná návaznost na Bílinu)
- Je spíše doménou malých lokalit a pozdějších měst 14. století

- **NEZDAŘENÉ LOKACE** → města, co nepřežila dobu svého rozvoje a brzy zanikla
→ např. Freynstein (S Něm.-Braniborsko, † asi 1260 po 30 letech, později zal. jinde znovu)

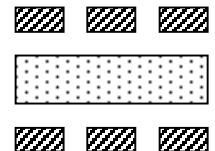
❖ **URBANISTICKÁ SCHÉMATA**

- Půdorys města asi neměl symbolické významy, spíše šlo o řešení problému, jak osadit velké množství lidí do města

- ➔ **Pravidelné parcelové bloky s prostorem pro náměstí uprostřed.**
Typické za PO II.



- ➔ **Ulicové schéma, podlouhlé náměstí** (odvozeno z Podunajjí?)
Domažlice, Planá u Mar. Lázní



❖ **MĚSTO A JEHO ZÁZEMÍ**

- Příklad Brněnska:
 - ➔ v okolí Brna (s 1 výjimkou) není městská lokalita
 - ➔ v pásu 2-3 mílí kolem města (22,5-33 km) intenzivní rozvoj satelitních městeček, zaměřujících se na zásobování centra => fungování zvláštních tržních vztahů

❖ **MĚSTO JAKO FEUDÁLNÍ VRCHNOST**

- „šosovní vsi“ → zakupovány městem pro své potřeby (často i lesy...)
- do městského panství postupem času vniká městské právo
- od 13. stol. je již i bohatí měšťané začínají chovat jako feudálové; vrchol v 16. stol. kdy měšťané dokonce usilují o povýšení do šlechtického stavu na základě pozemkového vlastnictví
- město v řadě případů stimulovalo vývoj okolního osídlení ve snaze dosáhnout co nejefektivnější zemědělské výroby v jeho zázemí
- na vesnici se z města přenáší i architektonické prvky

❖ VEŘEJNÉ STAVBY, VEŘEJNÉ PROSTORY

- Výraz velmi samostatné městské správy (velké finanční náklady)

1) Veřejná prostranství

- Dá se s nimi sice počítat už v suburbii, ale pravidelně vymezené náměstí je již znakem VS města
- V západní Evropě nejsou tak veliká
- Velice záhy dlážděna (2.pol.13.st.-valounová dlažba: Plzeň, Praha, Hradec)
- Je to místo:
 - Trhu
 - Soudních rozhodnutí
 - Vyhlášení nařízení apod.
 - Místo komunálního setkávání
 - Má jistý symbolický náboj, tzv. „výkladní skříň města“

2) Farní kostely

- Buď okamžité zal. vlastního kostela nebo (často u menších měst) se zpočátku přifařilo k sousednímu kostelu (Nová Plzeň→Roudná)
- Poloha kostela: a) samostatný parcelní blok (ČB)
 - b) přímo na náměstí (Plzeň)
 - c) přímo u hradeb

3) Mendikantské kláštery žebravých řádů (Dominikánů, Minoritů, pozd. Františkánů)

- Stavěny při hradbách (byly to levnější pozemky)
např. Most (nyní stojí v centru, zprvu stál u hradeb, ty pak posunuty)

4) Radnice, kupecké haly, špitály

- Stavěny později, v souvislosti s dostavováním (14.stol.)

5) Hradby

- Budovány záhy po založení (ačkoli jsou doklady o provizorním dřevěném opevnění)
- 2 typy: a) bez ochozu → těžiště je na věžích, vlastní hradba není komunikačně dostupná
 - b) s ochozem → možnost komunikace po obvodu (Razím)

❖ MĚSTSKÁ PARCELACE

- vlivem příznivého demografického vývoje zájem o městské parcely→ dělení
- tendence □ tvarů či nepříliš protáhlého obdélníka
- příklady:
 - Braunschweig, čtvrt' sv. Jakuba (Německo)
 - Polsko: zděná jádra, podloubí později, spíše kratší obdélníky, nejstarší typ integrovaného městského domu: „dům na široké parcele“ → tvořen 3 trakty, oddělenými nosnými zdmi, střední díl: komunikační (průjezd), postraní díly: řemeslo (přízemí), bydlení (patro)
 - Brno: časné datování zděné zástavby (1230)
 - dřevěná zástavba → díky rozsáhlým ZAV v našich městech-ovšem info jen o podzemních částech
→ dendrochronologické datování z Německa:
Limburg 1290
Esslingen 1267
Bad Wimpfen 1266
→ u nás nejstarší dendro datum: Znojmo (Zelenáská, čp. 1) 1310

❖ ŽIVOT VE MĚSTĚ 13. stol. – HYGIENICKÉ POMĚRY

- Víme velice málo o řemeslnických provozech na zákl. arch. pramenů (písemné prameny říkají více)
 - názor: → města poměrně pravidelně čištěna
→ města zřejmě záhy po lokaci dlážděna → do hlíny zaválcována vrstva valounů z říčních náplav → opravovány
často prosedliny → pravidelné planýrování a nasazování dalších dlažeb
→ co se hygieny, tak ta nebyla zvlášť dramatická
 - X Tachov – v sousedství V brány odkryto mocné humózní souvrství:
keramika, tesařský odpad, 2 ne celé skelety koní = zdechliny
-

VZNIK A VÝVOJ CÍRKEVNÍ SPRÁVY, CÍRKEVNÍHO VELKOSTATKU, ARCHEOLOGIE SAKRÁLNÍCH STAVEB

- 973 – vznik pražského biskupství → nezávislá diecéze pro české země, podřízeno arcibiskupství v Mohuči
- česká provincie poměrně velmi samostatná
- českou správu až do přelomu 12./13. st. ovládal „zakladatelský princip“ → právo zakladatele disponovat právy
→ př.: kníže se pokládal za vlastníka církve v zemi, měnil organizační struktury, dosazoval úředníky
X relativně svébytné postavení pražského biskupa (za Boleslava II. dvojí odchod biskupa Vojtěcha → nemohly se světit kostely apod.)
→ ke konfliktům docházelo poměrně často za Vratislava II. biskup Jaromír Gebhard (zapleten např. do pokusu o atentát na Vratislava II.)
- Pleszczyński (PL historik) – práce o typologii RS knížecí rezidence Vyšehrad (???)
 - jednou z cest proti biskupovi bylo založení olomouckého biskupství
 - Vyšehrad jako alternativní rezidence (bazilika sv. Petra a Pavla)

❖ PRVKY CÍRKEVNÍ SPRÁVY

- 1) **Velkofarnostní organizace**
 - koexistuje s hradeckou soustavou
 - poměrně řídká síť hradeckých kostelů – pro duchovní potřebu celé *provincie*
 - vznik už v 10. stol. → Boleslavové I. a II. už tehdy zakládali kostely na svých hradech
 - v čele velekněz (*arcipryšt, archipresbyter*) pro příslušný segment VF správy
- 2) **Kapituly** (=sdružení kněží)
 - seskupeny kolem významných kostelů
 - mají na starost liturgický provoz + další funkce duchovního charakteru v areálu hradeckého sídla
 - kapitula **Pražského hradu**, **Vyšehradská kapitula**, **Boleslavská kapitula**, kapitula v **Litoměřicích**, kapitula v **Olomouci**, kapitula v **Litomyšli**

3) Kláštery

- Od řeholních domů až po jednotlivé cely (=obydlí poustevníků)
 - Už v průběhu 11. stol. velmi politicky i ekonomicky sebevědomé instituce → páteř politické moci panovníka (ten se o ně politicky opíral → případy, kdy kláštery podpořily panovníka v boji s biskupem)
 - V 11. stol. u nás spadaly do vlivu **gorzské reformy** (původ v kláštře v Niederalteichu) → podřízení zakladateli (tedy panovníkovi)

 - naše nejstarší kláštery (všechny benediktinské):
 - Sv. Jiří na Pražském hradě (kolem 970) ♀
 - Břevnov (993) ♂
 - Ostrov (999) ♂ (zal. mnichy z Niederalteichu)
 - Sázava (kolem 1032) ♂
 - Opatovice (kolem 1086) ♂
 - Hradiště nad Jizerou (2.pol.11.stol.?) ♂
 - Rajhrad (1045, jako expozitura Břevnova)
 - Hradiště u Olomouce (1078)
 - reformní a emancipační tendence ve 12. stol.
- zápas o investituru otrásal celou Z Evropou – odpor Jindřicha IV. proti světovládnému konceptu papeže Řehoře VII. (III. 1075: *Dictatus papae*)

-
- tzv. gorské reformy – v 9.-10. stol. v čele Lotrinský klášter v Gorze, snaha o nápravu shora – ze strany panovníka, prelátů, biskupů. Rozšířen do mnoha říšských klášterů – hl. Regensburg, Niederalteich, Reforma nebyla tak úspěšná – náprava shora nemohla být důsledná, bylo zasahováno do klášterů ze světské strany, benediktýnské kláštery nebyli tak provázané, udržovali sice kontakty ovšem jen na bázi osobních aktivit – tzv. „*konfraternita*“, byli věcí individuální.
 - r. 910 – clunnyjské reformy - založen klášter v Clunny, zakl. Vilém Akvitánský – vzdal se zakladatelského práva a klášter podřídil pouze papeži – tím pádem měl klášter úplně jiné postavení, byl samostatně ekonomický a i politicky chráněn imunitami – „*exempce*“
Začal také budovat větší síť *konfraternit* s podobně orientovanými kláštery (důležité i v boji o investituru) – stáli na papežské straně na rozdíl od gorských klášterů, až v 11. stol. se rozdíl smazávají a gorské jsou na principu Clunny. Podoba kláštera – trojlodní bazilika s příčnou lodí, uzavřená klauzura, kapitulní síň (inovace od 11. stol.) – scházení konventu – spojeno s kaplí, *parlatorium* = hovorna sloužící k soukromým pohovorům s představeným, nevytápěná dílna sloužící k práci mnichů, *kalefaktorium* – jen malá místnost, refektář, hospod. místnosti, *infirmarium* = nemocnice (od 2. pol. 11. stol. rozšířena i pro laické osoby), *lavatorium* = umývárna – samostatný trakt vysunut do *rajské zahrady*, nad *kapitulní síní* je *dormitář*, - každá fce měla své stálé místo.
- *konventy* jsou většinou na jižní straně, výjimky Břevnov (severní), Heiligenberg (východní)
dalším prvkem – *mandatum* = lavice v *ambitu*, *lectorium* – místo pro četbu ostatním při jídle, od 11. stol. se reformace přesouvá do jiného střediska.
 - Hirsauské reformy - klášter v Hirsau – opat Vilém, obnovuje Clunnyjské ideály a definitivně je prosazuje na celém území Německa, inovace = zásady cisterciáků = myšlenka laických bratří (konvrši) s nižším svěcením, jejich hl. úkolem je fyz. práce – zajišťování provozu konventu, charitativní práce. Podoba kláštera – bazilika ztrácí apsidový závěr, systém malý kaplí – individuální motilby členů konventu (podobné cisterciákům) odstraňuje se „*Westwerk*“ = útvar v záp. průčelí kostela – pro zakladatele (tím se vylučuje světská přítomnost), vyloučení světských hrobů – ničení krypt (11. – 12. stol.), vznik *elemosinária* = místnost pro udělování almužen laikům, jinak zůstává uspořádání stejné.
-

- Uvedení nových řeholních řádů do Čech (cisterciáci, premonstráti, rytířské řády)
 - 12. stol. obecně → rozmach klášterního života, usilování postupně o nezávislost na zakladatelovi
 - reforma kapitul
 - Kořmas: Pražští kanovníci vyhnali papežského legáta, který usiloval o to, aby se kanovníci zcela vzdali světského života
 - Snaho nově zorganizovat pozemkový majetek kapitul
 - Založení arcijáhensství na Moravě (kryjí se s hranicemi velkofarnostní organizace) olomouckým biskupem (1131) a v Čechách (2.pol.12.stol.)
 - Budování farní sítě
 - Pronikání až na vesnici → církevní život se organizuje kolem farního kostela
- Od 2.pol. 11. stol. → v suburbíích větší množství kostelů, které nezaložil panovník (X dříve výhradní výsada panovníka)
 - Kostely nyní staví:
 - Velmoži
 - Církevní instituce
 - Seskupení laiků → „korporativní“ kostely (vznikaly např. v obchodnických centrech → budovaly si je kupecké komunity)
 - Někdy jen stavba označovaná jako kaple
 - např. kostel sv. Jiří na Řípu (filiální; nikdy neměl farní statut =>ne pohřby, ne křty)

❖ CÍRKEV JAKO POZEMKOVÝ VLASTNÍK

- 1. pol. 11. stol. – velké a mocné církv. instituce (kláštery, kapituly) se začínají chovat jako pozemkoví vlastníci → na svých panstvích budují základy režijního velkostatku
- shoda hranic majetku břevnovského kláštera podle vymezení ve falsu, hlásícímu se k roku 993 se současnými katastrálními hranicemi (dnes samost. katastrální území: vesnice Trnová)
 - přesně vymezené hranice
 - kontinuita po dobu delší než 1000 let
- klášterní / kapitulní velkostatek ekonomicky spočívá na nevolnících a *hospites* (cizí nevolníci, přicházející na jejich půdu) + dvorská čeleď (pracující v areálech klášterních dvorů)
- pol. 11. stol. → panovníkem darován dvůr Úsbornu klášteru v Uherském Hradišti → nutno korigovat (???) počet pracovníků (dokoupení lidí)

❖ KLÁŠTERNÍ KOLONIZACE

- Konec 12. stol. → kláštery s pozemkovou šlechtou se intenzivně snaží o osidlování
- *hospites* → osoby darované klášteru v 11. stol. (později se nevyskytují, viz. T. Petráček 2003)

❖ SAKRÁLNÍ ARCHITEKTURA A STAVITELSTVÍ

I.) dřevěné stavby (*ecclesia lignea*)

- v našem prostředí nejsou přímo doloženy, ale musíme je předpokládat
- ! jediná indicie: **pohřebiště v Motole**
 - velká plocha, kterou respektují hroby a k možnému dřevěnému kostelu se vyrýsovala i cesta (cesty)
- písemné prameny (14?? Libice → *ecclesia lignea*)
- dochované dřevěné základy:
 - ostrov **Borjuállás** (Maďarsko)
 - **Kalisz** (Polsko)
- stavby jednoduché, jednodílné (v Merovejském obd., 6.-7. st., i vícedílné → až 3)
- chápány jako něco provizorního, co má být brzy přestavěno do kamene
- X ALE** také dřevěné kostely existovaly i dlouhodobě (dř. kos. 16.st. z Broumova)
- *ecclesia lignea* mohl svítit i kněz, nemusel být přítomen biskup

II.) zděná církevní architektura

- kostely 9.-10. stol. označovány jako „předrománské“ → byly to stavby solitérní, stavěné za přítomnosti cizích stavitelů (dom. stavitelé se přiučovali a přebírali stavby)
 - každá předrománská stavba se vztahuje k jinému vzoru
 - románská architektura: od 2. pol. 11. století
 - Dělení zděných sakrálních staveb podle půdorysné dispozice:
 - a) centrální stavby
 - rotundy
 - tetrakonchy (trikonchy) → na čtvercovém půdorysu
 - # **Sázava, kostel sv. Kříže** (pol. 11. st.)
 - ↳ tetrakonchos
 - # **Levý Hradec, sv. Kliment**
 - po novém ohledání se v centru lodi našel zakl. kámen „lapiz primarium“ je zvyklost až 12.-13. stol.
 - lze tedy předpokládat, že sv. Kliment je mladší
 - # **Starý Plzenec, sv. Petr a Pavel**
 - # **Budeč, sv. Petr a Pavel** (10. stol.)
 - # **Pražský hrad, sv. Vít** (1. pol. 10. stol.)
 - ▶ Jejich původ?
 - dříve hledán v mediterránní oblasti (Jadran, Chorvatsko)
 - X** dnes ale víme, že tyto typy se objevují v západním prostředí
 - ▶ Jejich význam?
 - často se hovoří o souvislosti rotund se stavbou kostela ANASTASIS v Jeruzalémě (místo Kristova zmrtvýchvstání??)
-
-

Problematika pohřbívání v 11. – 13. století

Patří k málo frekventovaným otázkám v archeologii mladšího RS. Jeden z důvodů je nezáměr archeologům-tyto mladší hroby přinášejí mnohem méně artefaktů, jde většinou pouze o skelety. Ty jsou však podceňovány.

1984 Slovanské teze, Arú: (mělo být pokračováním PDC) *Výzkum těchto pohřebiště se prý nejeví jako rentabilní...*

Dále absence výzkumů sakrálních staveb (Jako např. v Bavorsku).

Existuje dále kategorie nekostelních pohřebiště-ty jsou těžko zachytitelné, často zatajované. Zjistilo se, že naprostá většina fondu pochází ze starých výzkumů (před válkou).

❖ POTENCIÁL POHŘEBIŠŤ

a) Nabízí průhled do mentality, kultury a duchovní sféry obyvatelstva v plně christianizovaných Čechách, i přes minimum artefaktů. Dostáváme se však do sféry tzv. metainterpretací (interpretace z interpretací)-tam bychom se z metodologického hlediska vůbec neměli dostat. Pohřeb je spojen s rituálem (soubor automaticky opakovaných postupů, mající za cíl zdárný průběh pohřbu). Pohřeb tedy dává smysl jako celek, archeologie však poznává jen části.

b) Otázky sociální a hospodářské. Umístění a vnitřní struktura pohřebiště-odráží vztahy mezi lidmi. Původ artefaktů jako např. mince (AR Klápště o mincích na RS pohřebištích)

c) Demografické a antropologické otázky: příbuzenské vztahy (DNA), vlastní demografie (vývoj populace), paleopatologii (nemocnost; nemoci či projevy „nespecifické zátěže“-dlouhodobé účinky na kostru), úroveň lékařské péče (léčba zlomenin apod.)

❖ NEJVÝZNAMNĚJŠÍ ZMĚNY V POHŘBÍVÁNÍ

a) **zánik řadových nekostelních“ pohřebiště“ a plné prosazení etážového pohř. v sídl. areálech**

b) **změna v detailech arch. uchopitelných složek pohřebního ritu**

c) **důsledná redukce artefaktů v hrobech**

Ad... a) zánik řadových nekostelních“ pohřebiště“ a plné prosazení etážového pohřbívání v sídlištních areálech

Na venkově přetrvávají řadová pohř. Bez sakrálních staveb, ve volném terénu.

Čenčice (České Středohoří) 300m jižně na svahu (výše než sídliště) u křižovatky cest bylo nalezeno RS pohřebiště – jde o situaci stereotypně se opakující v celých Čechách.

mohylová pohřebiště (mohyly v J Čechách naposledy na přelomu 10/11. stol.), ale např. v # **Petrovicích** (HK) dodatečný kostrový pohřeb do mohyly s denárem Břetislava I. (Doklad chápání mohyl jako živých ..)

Velikost pohřebiště: nepřesahují desítky (výj. J Morava). Je třeba si uvědomit, že mají dlouhou tradici. # **Holubice** (BN) 11.-12. stol řadové pohřebiště ve směru S-J (hroby V-Z). Žádná stopa po sakrální stavbě (mohlo však jít o kostely dřevěné-může jej indikovat volná plocha bez hrobů.

Malé Březno (MO) 10.-11.stol – ve stěně povrchového dolu. Opět pravidelné S-J řady.

Velké Kostěrádky (J Morava). Nápadné dodatečné změny. Konec 12. stol.

Interpretace řadových pohřebiště-silné tendence spojování s ustanovením Břetislavových statut (1039): Zákaz pohřbívání po způsobu pohanů, v lesích, na polích apod.X Těžko však tyto pohřebiště považovat za pohanské (těžko by existovaly takovéto pohanské enklávy). O tom, že jsou křesťanské svědčí např. nálezy z # **Praha – Motola** : asi 240 hrobů (9.-11.stol) Zde možná existence sakrální stavby dřevěné.Nalezeny 2 fragmenty kamenných stél s reliéfně (druhý rytý) vytesanými ondřejskými kříži.

Náznavy ohrazení (# Holubice)-snad také znak křesťanských pohřebišť

Kdy pohřbívání ve volné krajině u (dnes) neexistujících kostelů .

Nově **klápně** klade na přelom 11.-12. stol, spojuje je s Kosmou o opakování zákazu o pohřbívání Bořivoj II. 1092.---radikální konec pohř. mimo kostelní areály.

ALE (3x) Postavena na numismatické evidenci (oboly mrtvých) do 11. stol, pak vzácné, tvoří však malé procento. Dále přelom 11.-12.stol. ještě není farní org. konstituována (stále existují velkofarnosti), síť kostelů stále řídí, byl by problém uvést tuto změnu do praxe.

3. řadová pohř. odpovídají představě rozptýlenému osídlení- na okraji *villy* vždy hřbitov.

Koválov (J Morava)- zděná novostavba kostela na starším pohřebišti. Doklad těšného časového kontaktu stavby z 2. pol. 13. stol. s „nekostelním“ pohřebištem

Pohřbívání při kostelech (zejména v hradeckém prostředí a suburbií)

Výrazně větší pohřebišť. Málo výzkumů publikováno (např. # **Bílina** až 1000 hrobů, # **Kouřim**...)

Budeč (jediný publikovaný) – v zásadě hroby v řadách, v jedné vrstvě, není výrazná odlišnost od nekostelních.

Hřbitovy u vesnických kostelů

V průběhu 12.-13. stol jejich počet stoupá

Radomyšl (J Čechy): **Dr. Nechvátal**. 12. stol. 463(517) hrobů, celk. počet se předpokládá až 1200. Doba trvání zhruba 100 let. Sloužil komunitě cca 250 lidí (jde o spádovou fci hřbitova pro větší mikroregion. Stále ještě náznak řad a nízké procento superpozic.

Expansivnost hřbitovů omezena urbanizací, musel být omezen, nemohl růst donekonečna. Omezení hranic hřbitovních zdí se dělo až dodatečně (# **Vrbno**, mmj. depot denárů)

Rozvoj komunálního pohřbívání.

- Subjekt zařizující pohřeb je město, popř. cechovní organizace.

- Spojeno se změnami, odrazitelnými archeologicky. 1. pol. 14. stol. první zprávy o hrobnících placených z městských prostředků.

- Potřeba budování márníc (uskladňování rakví a zemřelých před řádným pohřbem).

- Na konci 13. stol celá řada charitativních organizací (kategorie špitálů, leprosálí-karanténa infekčně nemocných), hl. anglická literatura (u nás pouze 2 historické studie o počátcích špitálů).Zpočátku zřizované tradičními řády (Benediktíni), od VS přebírá tuto odpovědnost často město či jednotlivé soukromé osoby (měšťané).

- Počátky pohřbívání mimo městské areály, pokusy o opětovné vytěsnění pohřebišť mimo hradby (hyg. A prostorové důvody). V # **Plzni** takovéto alternativního pohř. Kostel Sv. Mikuláše 1409, za účelem založení nového hřbitova.

Otázka příp. vedlejších funkcí hřbitovů.

- Místo vhodné k pravidelnému setkávání, šlo o veřejné místo (*atrium*-prostranství, syn. Hřbitova).

- Doklady o zákazu her, tanců, divadelních představení na hřbitovech.

- Doklady o uzavírání kontraktů (na posvěceném místě má větší váhu), sloužil také jako refugium (každý zločin se zde stává dvojnásobným).

Kostel Panny Marie na Děčínském předměstí: Veliká vydlážděná plocha inherentní součástí stř. hřbitova-veřejné prostranství.

Ad b)

změny pohř. Ritu arch. doložitelných

S výjimkou zavedení etážového pohřbívání.

Starší dislokované antr. pozůstatky přesouvány na obložení nového pohřbu, či zvláštní objekty **Kostnice(ossaria)** – prostory připojené ke kostelu či pod kostelem nebo pouze jámy - a **Karnery**- architekt. výrazná stavba v rámci hřbitova

Dále poloha paží v hrobové jámě. Směrem do mladšího období přibývá poloha překřížení či sepnutí v bederní oblasti (někdy spojována s pohřby duchovních-u nás vyvráceno)

Dále pozvolný rozvoj označování hrobů permanentními prostředky. # **Radomyšl**: cca 50 stél z hrubě opracované žuly, původně asi vztyčené nad hroby. Některé obsahují symboly typu střel či luků (erbovní znak Bavorů ze Strakonice)

Dále **Bílina** (jen ústní sdělení)

Mítěnice (MO) 13. stol.

Z těchto hrubě opracovaných stél vede cesta k náhrobkům-ty však umístěny horizontálně (ne náhrobky ale náhrobníky). Z areálu kláštera cisterciáků z # **Velehradu**. Nejstarší šlechtické náhrobníky z **Písecka** 13./14. stol- ty jsou zásadně bez opisu (duchovní je mají)-to se však v průběhu 14. stol. vyrovnává

Jsou však vyhrazeny jen privilegované vrstvě

Poslední změnou v ritu je pozvolný odtup od V-Z orientace hrobů. Důsledkem byla snaha zpřístupnit pohřeb do kostelního interiéru

Adc)...

zásadní redukce artefaktů

- V 10. stol široké spektrum ozdob (korálky, oliv. Perly, prsteny).

- V 11. se ještě můžeme vzácně setkat s kovovými nástroji (hlavně nože, ocílky, klíče), v mladším obd. kategorie nástrojů a keramika úplně mizí.

Až na jednu výjimku (mince) mizí veškeré art. spojované s „přechodovými“ rituály (zřejmě byl chápán ve vysoce duchovní rovině, nepotřebující artefakt.)

S artefaktem už jen 5-10%

Přežívá už jen mince (**obolus mrtvých**- z řec. Mytologie-platba Cháronovy). Neznáme však dobu oběhu deponované mince. Přítomnost mince ve vesnickém prostředí svědčí o počátcích peněžní směny.

Druhou přetrvávající kategorií jsou součásti oděvu a drobné šperky. Nemusel to být ale záměrně přidávaný artefakt.

Typy: a) esovité záušnice (typický šperk od pol. 10. stol.) R. Turek pokus o rozdělení záušnic (??? Dnes už neplatí)

- d) prsteny – často jednoduché, skromné výrobky (se symbolem stýkajících se rukou, s dvěma „lemovkami“ po obvodu)
- e) šatové spinadlo – resp. Rubáše, v městském prostředí. Doklad pohřbu bez rakve!

❖ ANTROPOLOGICKÁ STRÁNKA POPULACÍ

V průběhu 13. stol. Nejnápadnější genetická změna je tzv. **brachykefalizace** (snížení délkošířkového indexu lebky), zkracování lebky v přední zadním směru. Změna, znatelná v celé Evropě. Často zdůvodňována potravními zvyklostmi, ale..

❖ DEFINICE RS A VS POPULACE

- Zhoršování zdravotního stavu (stav chrupu, artritické a deformační změny-záněty a tuberkulózy, stopy po úrazech často bojového původu-fraktura levé ulny-silným úderem do štítu)

- Zdravotní péče – doklady z Velkých Kostěrádek- doklady zhojených zlomenin

- Vzestup patologických nálezů u klášterních a městských populací.

Výzkum **Špitálu v Heidelbergu**: 250 hrobů, nejč. Kategorie 25-30 let, revma a záněty, zubní kazy (56% paradentóza), extrémně srostlé fraktury, anémie (nedostatek vitamínů)

Existují paleobotanické nálezy pěstování léčivých rostlin.

KOLONIZACE

❖ OBSAH POJMU KOLONIZACE A NÁMITKY PROTI JEHO ADEKVÁTNOSTI:

- v lit běžně jako osidlovací proces RS/VS

- od historiků námitky (nejde o násilné podmiňování území, vzbuzuje dojem jednosměrného postupu z bodu A do B, což pro RS neplatí, nešlo jen o kvantitativní nárůst kultivované krajiny, ale proces spojení se spoustou sociálních změn, německý pojem **ladnesaubau** z lat. **melioratio terrae** (zlepšování, výstavba země), ale i přesto se pojem kolonizace běžně používá)

❖ HISTORIE BĀDÁNÍ

vývoj studia raně a vrcholně středověkého osídlení Čech –

Palacký : Historie... - nacionalistická koncepce a odezvy na německé straně, absolutizace německé kolonizace 13. století ,

impulsy onomastiků a archeologů v 60. letech 20 (**Šmilauer**: Osídlení ve světle místních jmen, **J. Sláma** AR 1967: příspěvek ke vnitřní kolonizaci, AR-souhrnné mapy a rozdělení kolonizace do několika etap (6.-11. stol.)---- podpora zájmu a uznání kvality kolonizace ještě před příchodem německých kolonistů----- jev sociální s důsledky pro společnost –vrstva VS poddaných,

Žemlička: „nebyť této kolonizace nebylo by poddaných“

- kolonizace vnitřní (starší) a vnější (13.stol.)-ale ani zde nešlo o čistou vnější kol--- veškeré tyto přívlastky

- (vhodné: „**Kolonizace RS a VS, kolonizace 12. a 13. stol**“

XXX proti „malá“ , „velká“, vnější vnitřní, česká německá apod.)

❖ PŘÍČINY KOLONIZACE- VÝZNAM DEMOGRAFICKÉHO TLAKU A JEHO ROZPOZNATELNOST

- jistě má dem. vývoj význam pro kolonizaci, ale nemáme kvantitativní údaje (absence zpráv o hladomorech apod. ukazuje na příznivé demogr. ovzduší)

- # **Roztoky n. Vlt.** – časně středověká „kolonizace“

– Množství objektů, neznáme však důvod takovéto koncentrace

Aschheim (Bavorsko) , sídelní aglomerace 6.-8. stol.

– vysoká koncentrace osídlení

❖ DYNAMIKA OSÍDLENÍ (KVANTITATIVNĚ V ČASOVÉM RÁMCI)

-neexistuje ani jedna studie v arch. Literatuře- po **Slámovi**-, nedostatečně propracování datace keramiky (problém rozlišit 9. stol. Od 10. apod.)

- ukázka možná na středním Poohří

- existují mapy pro fáze: a)starší a střední DH
- b) mladší doba hradištní
- c) pozdní DH

(**Žemlička** hovoří až o zdvojnásobnění osídl. plochy, ale patrně to tak nebude)

❖ **MECHANISMUS OSIDLOVÁNÍ**

- spontánní kolonizace na krátkou vzdálenosti (nejdou do neznámých oblastí, spíše hledají vhodnou krajinu pro využití)
- specifická „kolonizační demografie“ (**Walter Kuhn**)
 - rodiny přestaly kontrolovat porodnost a krajina se velmi rychle osídlila (i když máme doklady o úmyslném omezování porodu)

➤ „Curyšský svitek“

- vesnice HÖNGG – 200- 300 osob
- osoby jsou specifikovány osobním jménem a jménem po rodičích – rodiče děti, děti a jejich děti (v jednom prameni zachyceny 3 generace)
- zachycuje dem podobu uvedeného místa

❖ **ORGANIZACE PROCESU – aktivní role knížete a jeho aparátu, druhotně církevní instituce**

- kníže mohl libovolně posouvat a přerozdělovat neomezené množství poddaných
- násilné imigrace zajatců – přesídlenecké vsi (konkrétně jen: # **HEDČANY S** plzeňsko, Břetislav udělil právo založení vesnice a řízení se svým právem 1039 Hedeč, Polsko)
- **KLADSKO**
- Co člověk to jiná právní příslušnost- předpokládá vysokou úroveň evidování těchto lidí
- domácí přesídlování (*rolníci, hospites*)
 - hospites osobně svobodní, ale osídlili půdu jiného vlastníka----typičtí představitelé RS kolonizátorů
 -
- kolonizační role klášterů
 - spíše dosídlování, nerozjeli to
 - např. Cisterciáci osídlovali pustiny, které podle svých zvyklostí vlastní prací přeměňovali (u nás to nebylo dodrženo ani v jednom případě, vždy osídlovaly území již dříve osídlená)

❖ **ETNICKÝ CHARAKTER KOLONIZACE**

- etnická mapa nebyla do 12. jednotvárná, ale ve 12. dochází k osídlování už za účasti Němců (Tachovsko-jména typu Heinrich Köplich apod.)
- ve 13. stol pokračuje i kolonizace „česká“
- jazyková stránka byla smíšená, nebylo důležité jakým jazykem kolonizátoři mluvili
- (archeologie by mohla odhalit např. na typech příbytků pravděpodobné etnikum)

❖ **FORMA OSÍDLENÍ**

- převládala **rozptýlená (atomizovaná) forma**
 - o základem usedlost → *villa* → *vicinatus* (cca 60-100 km²)
 - **Dr Frolik**: příklad sice na syntetickém způsobu sběru, ale asi odpovídá # **Břežanky u Bíliny**
 - Problém interpretace RS shlukových půdorysů (nedostatečně chronologicky vypracovaná citlivost keramiky)
- # **West Stow**- různé časové horizonty způsobily spoustu shluků

(archeologové se pletou: Mstěnice – dvě verze půdorysu RS vsi-
účelová manipulace s arch. Prameny-vygumování nepohodlných
objektů)

Meduna- ves # **Hrdlovka**, okr. Teplice (1991)

- keramika zabrušanského typu- sídliště tvořeno 2 domy s hosp. příslušenství

❖ DALŠÍ ASPEKTY MLADOHRADIŠTNÍHO ZEMĚDĚLSKÉHO OSÍDLENÍ:

- a) vztah ke krajině a ekologické vazby osídlení : vztah k vodním tokům (Lomský a Loučenský potok, okr. Teplice) (tzv. poloha meandrového hrdla – v meandru říčního toku, běžně používaná poloha pro vsi **Smetánka** # **Kojice**, okr. Pardubice vyvodil, že takto umístěné sídliště bylo ideálně chráněno ze tří stran a současně využívat nivní polohy jako louky, pastviny, pole
- b) náznačky hierarchie mezi zemědělskými sídlišti
 - P. **Meduna** – „primární jádra“ jsou kontinuální, trvají dlouhou dobu „sekundární jádra“ sídliště redukující se na jednu sídl. buňku pokrývající jen jeden časový interval
- c) vztah k centrálním bodům a existence vyšší sídlení struktury. (sídelní oikumena)
 - v KK se hovoří o vyšších správních jednotkách- popis oblasti Žatecka, stř. Poohří, vypočítává 5 až 6 „krajů“
 - ---na mapě Poohří jsou čitelné shluky, tzv. „sídelní komory“, které by mohli být postaveny na roveň struktuře nazývané *vicinát* (zprávy z 12. a poč 13. stol. 1186- na území vicinátů došlo k vraždě a byly svolány vinnou všichni obyvatelé vicinátu (jednotky nadřazené villám, vykazující urč. míru právní aktivity)
 - toto srovnání (sídel. komory ---vicináty) je však na úrovni hypotéz
 - souvislost s dvorem, trhy (forenzní-trhové vsi x ale mohlo jít o obyč. vesnice kde se pravidelně konal trh), dále krčmy (jako místo vybírání daní---pravidelná cesta veničanů odevzdat poplatky výběřčímu)

❖ PODOBA SÍDELNÍCH JEDNOTEK („USEDLOSTÍ“)

- lokalita # **Krásné Březno**, Ústí n. Labem 1978– mimořádný doklad i stavem dochování
- jednoduchý dům roubené konstrukce k němuž se připojovaly další hosp. jednoduché stavby, zásobní jámy, samostatně stojící chlebové pece
- tedy žádné prostranství, ohrazení, tento obraz se stereotypně opakuje, nelze nalézt logiku, systém—velmi rychlé překládání objektů

-lok # **Palonín**

-2-3 usedlosti

Dům

-do konce 12. stol jednoduchý

(v # **Hrdlovce** snaha spatřovat náznak vícedílného domu, ale není to moc spolehlivé)

- konstrukce – vždy s převahou dřeva, či „skeletová“ proutěná konstrukce (byly plně adekvátní obytnou jednotkou RS)

West Stow, anglosaská vesnice – drážková konstrukce

- podlaha

-ne zcela ohraničené mírně zahlobené objekty často bez ohniště (postuluje se hosp. funkce, ale..)

podlaha umístěna na dřevěné podložce na úrovni podlahy a těch 30 cm jako izolační prostora, musely existovat stropy jako tepelná izolace (v Břežně pokusy bez stropu-zima)

- oboroh (brah-starosl., něm. Berg)

-sýpky určené na obilí dosud nevymláceného

-dřevěná sloupová konstrukce, s nebo bez stř. sloupu, posuvná střecha

Bylany, stř. osídl. v blízk. veol. sídl

-sloupová stavba 7x7 m, **Smetánka** se domnívá, že jde o arch. obraz „kletě“ (L. Niederle Slovanské starožitnosti, existující kletě na Balkáně, ikonografie Boskovická bible)

- hosp. objekty ke skladování, podstřeší sloužilo k obývání v létě

- obilné jámy

-poměrně časté (mezi Moravou a Čechami velký rozdíl ve kvantitě) hlavně na Moravě, v Čechách nejspíše jiný způsob skladování

Palonín

8,5 – 49 hl

Mstěnice

5-50 hl

- nejspíše podle obecného modulu

- Doklady řemesel

Hrnčířství

lok. **Smolín – Studýnková**, 11-12. stol – množství chlebových pecí

EXPLOATAČE SUROVIN, VÝROBA A TECHNOLOGICKÝ POTENCIÁL

J. le Goff: Mluví o společenstvu hladu“

Křehká rovnováha agrární

Další autoři zdůrazňují rychlý technologický pokrok a jeho aplikace do společenského života (**L. White:**“industriální revoluce 12. a 13. století)

Starší úsek : zranitelný, na okraji kolapsu, Mladší: velmi optimistické zhodnocování až přehodnocování)

- rozdíly v obecném hodnocení období z hledisk technologické úrovně a ekonomické efektivity (převládá zdůrazňování krizovýchjevů r RS a optimistické hodnocení až přeceňování 13. století)
- metody těžby a zpracování rurovin
- základní technologické inovace středověku jejich společenský význam

❖ PŘEDSTAVA RS ZEMĚDĚLSTVÍ:

- nedostatek hnojiva, kvalitních zemědělských nástrojů, extenzivní způsob obdělávání pravěkého typu, tzn. přílohové zemědělství !
- Výsledek nízkého angažmá malého počtu lidí a výše uvedených negativ mají být nízké výnosy zemědělství (argument: nedostatečnost nerostných surovin z technických možností a nedostatku kapitálu, poukazuje se také na malý objem obchodní výměny běžných komodit-zemědělské komunity byly autarktní (soběstačné)
- Dále absence kapitálových rezerv na uskutečnění projektu typu hlubinná těžba rud. (**Klápště:** společnost bez rezerv“)

- Poslední překážkou pro studované období jsou mentalitní bariéry RS člověka: konzervativní mentalita, zabraňující pronikání inovací, vědomosti se předávají z generace na generaci ústním podáním.)

→ Z velké části je to pravda, ale nesmíme zapomínat na indicie, které nás z tohoto pohledu vyvádějí.:

- Nepřímé zmínky z církevního-klášterního prostředí toto vyvracují (např. Kladrubský klášter měl rozptýlené izolované statky-usedlosti ve východních Čechách (cca 4 dny cesty), ale přesto se vyplatilo tyto statky vlastnit a zpravovat.

1. pol. 12. stol: Zbyhněvova listina- darovaný majetek: 3 nevolnické rodiny a další dávky—uživily rodinu kanovníka plus jednu další----- přebytek tam byl poměrně velký

Další argument proti zaostalosti:

- Hradská soustava a knížecí velkostatek (dále KV)

- Kníže byl schopen najít člověka v nějaké vesnici a darovat ho—musel být dokonalý přehled o svobodných sedlácích a nevolnících.

Doklady ekonomického kolapsu

- vojenská katastrofa
- jiné faktory

„*Renovatio monetae*“ – postupné znehodnocování denárů a nastal návrat k placení neraženým kovem (hřivnami)--- vyřešeno zavedením českého brakteátu: kvalitní mince, ale nebyl jí dostatek.

--- Je velmi ošementné mluvit o strádání, nedostatku a zaostalosti RS zemědělství---

--- Zasadit ekonomickou inovaci jako faktor, který zlepšil úroveň před změnou, také po metodické stránce dobře nejde_--

❖ ŽELEZÁŘSTVÍ

- po konci VM období (11.-13. stol.)- z arch. Pramenů se vytrácejí doklady o železářské výrobě mimo suburbia (Praha, Žatec, Plzeň), neví se, co se dělo (za zákl. arch. Pramenů)
- nejpokročilejší těžba: **duklování** (něm. duckelbau) – metoda svislých šachtic
- surovinová základna: dobře zpracovatelné rudy: hydroxidy Fe, biogenní limonit (vytváří se v přírodě na základě bakterií-organogenního původu)
- objekty: maloobjemové pece šachtového typu (neznáme z nálezů Pha, Žtc.,Plz)
 - umístěné na povrchu, či s mírně zahl. nístějí, průměr nepřesahuje 30 cm (dané technologicky), výška nepřesahuje 1 m
 - zásobované ručním dmýcháním, používáno výlučně dřevěné uhlí

metalurgické výhně (ty v 11.-12. stol. dominují v suburb. Aglomeracích)

-pravděpodobně se v nich provozovala vlastní výroba železa z rudy

- je to pec bez šachty, vsádka (uhlí s rudou) volně nasypáno do jámy, prostor navíc obkroužen kameny, a dmýchá se do ní vzduch

- Technologický postup

Tzv. přímá výroba železa

- výroba malého množství kujného železa (musí se ihned povyjmutí z pece zpracovávat)
- ale nevýhoda až 70-90% strusky-vedlejší produkt

- vlastním produktem je tzv. „lupa“-meziprodukt, polotovár
- železářská lupa se musí ihned vykovat
- zvyklost lupu nasekávat (snad pro potvrzení kvality)
- nejčastějším nálezem jsou zničená nákončí měchu: dyzny – dlouhé trubkovité předměty, chránící prosti zpětnému žáru
- celý proces probíhá bez tavby (nedosáhne bodu tavby, je nesprávně mluví o „tavbě“), železo se hutní v lupě

Přechod k tzv. **nepřímé výrobě železa**

- **inováce:** experimenty zavádění vodního kola na dmýchání. Zpočátku negativní, velmi zvyšovalo teplotu v peci, až na bod tavby (Fe 1535 °C), při tomto procesu vznikala téměř litina- surové železo (pig iron, zau-svině)
- Inovace dokončena objevem zkujňovacích výhní (v některých oblastech Evropy, nové poznatky asi 10 let)
- Připomíná moderní vysokopecní výrobu
- Doložena pouze ze středního Švédska, J Německo, Alsasko, okraj Alp
- Nález z Mezingem (1990) nález surového železa, datován do 11. stol.-nejstarší známý doklad s experimentováním vodního dmychadla a výroby surového železa

Jazykovědný doklad: pomístní název „Smidi mulin“(hutnický mlýn poháněný vodou)

- výtěžnost asi 70%, potřeba více lidí k obsluze

▪ U nás končí doklady ve 13. století a nevíme čím byla nahrazena
Zprávy z pol. 14. stol. o existenci hamrů (zřejmě se Fe i vyrábělo, ale nevíme zda kujné či hutné, uvádí se, že převládala výroba přímá)

❖ **VÝROBA A ZPRACOVÁNÍ BAREVNÁCH A DRAHÝCH KOVŮ**

- velmi málo, soustřeďují se do suburbií, předlokačních aglomerací, popř. na předhradí hradů 13. stol (Č. Krumlov)
- Technologie: veliký problém surovinová základna- diskuze o ložiscích Ag rud, zda byla využívána v RS či nikoli (Ibn Jákob a numizm. Prameny svědčí o dostatku, ale zda pocházelo z domácí suroviny, či pagamentu (přeražený kov)
- „Odhánění“ Ag ze slitiny Ag a Pb
- 1 188 první písemný doklad ze Stříbra – huť na zprac. Ag rudy
- první arch doklad: Čáslav- nález mladohradištního hrnce se stopami vnitřního zprac AG rudy—snad doklad počátku těžby těchto rud z počátku 12. století
- objekty: hutnické dílny- drobná pravoúhlá výheň, Ag se hutní tyglíku pod dř. Uhlím, a z něj je naléváno Ag do formy

ZLATO

- těžba zlatonosných náplavů
- primární těžba Au rudy hornickým způsobem z křemenné rudy
- objekty:

českokrumlovko (kolem r. 1300)- doklad rozmezení zlatokopeckých parcel kameny rudné mlýny: na drcení rudy na prach (pak za pomoci rtuti amalganickou metodou), mají na sobě rýžky (oblast Jílového)

Hlubinná těžba rud – podmínky:

-
- **dotvoření právního rámce a jajištění kapitálového zázemí** (pravidelný příjem panovníka z dolování rud a účast lidí a jejich odměna) Pozice panovníka-vlastníka, Těžařů-disponující kapitálem, sdružování ve společnostech, Vlastník panství-musel strpět podnik dolování, musel být odškodněn
- --poprvé vyřešeno v tzv. Jihlavském horním právu (40: - 50. léta 13. stol, po 1234 vzniká Jihlava, proukoumáno hornického sídliště; dále objev kutnohorských dolů (60. léta 13.století vyšvihnutí do čela zájmu, astronomické výtěžky Ag (1300-1350 v objemu tisících tůn Ag rudy)
- práce historika Janáčka : Ag nebylo podle něj využito efektivně, ale pro vnějškovou prezentaci státu
- **vyřešení řady technických překážek spojených s postupem do hloubky**
-„,vodotěžný stoj“
- **zdokonalení metod prospekce ložisek a hutnického zpracování různých typů rud**

KLÍČOVÉ INOVACE STŘEDOVĚKU (v souvislosti s VS transformací):

A) **VODNÍ KOLO**

- alternativní zdroj energie (energie mechanická): s malým úsilím poměrně velký efekt a jeho používání je univerzální
- Kdy se vodní kolo objevuje, jak bylo rozšířeno, existuje kontinuita jeho používání od antiky, nebo ho středověk znovu objevil v 9. stol.?
- V Domesday book- soupis majetků rané šlechty v Anglii (kolem 1080) uvádí se přes 5000 vodních mlýnů v Anglii
- Horizontální mlýn
 - o Mlýnský kámen s násypníkem umístěn na jedné ose s vodním kolem
 - o Mohl využívat i mále zdroje pomocí trysky, usměrňující proud na kolo a používat lopatky
- Vertikální mlýn
 - o 2 způsoby
 - A) na spodní vodu (Undershot Water-wheel)
 - B) na vrchní vodu (Overshot Water-wheel)
 - C) zmatek vnesl arch. Nález v Rakousku, (Vařeka), mlýn v Dasingu torzo lopatkového kola na náhonu mlýna (asi na horní vodu), dendtodatum 607-789, periferní oblast Francké říše, dále mlýn v Grossingenu

-U nás na nález vodního mlýna RS čekáme (nejstarší doklad známe z 13. století), zmínka z 993 zakládací listina Břevnovského kláštera uvádí celou řadu vodních mlýnů v Pražské oblasti

B) **VĚTRNÉ MLÝNY**

- alternativní zdroj energie, s kterým se musí u nás min. od 13. počítat, známe nález zřejmě základů větrného mlýna (Dr. Hrubý, Staré Město u UH, špatně?jej však zařadil do VM období)
- pís doklady: v Z Evropě od 11. století, někde i převládly nad vodními

C) **ORADLA**

- další inovační prvek

- zavedení tzv. těžkého záhonového pluhu bylo zřejmě velkým skokem, je však dost přeceňováno až na roveň jedné z příčin transformace (hlavně v marxistické lit.)
- **HÁK**- vysoko postavené těžiště, drží se za „kleče“, hřidel, symetrický radlice; kaple Sv. Kateřiny ve Znojmě
- **PLAZOVÉ RÁDLO**-plaz-deska, na předku se umístěna asymetricky vykovaná či asymetricky umístěná našikmo
ZÁHONOVÝ PLUH - Odvalová deska-odhrnovačka (dokonalé obracení půdy, provzdušnění, narušení kořenů nežádoucích rostlin) + krojidlo

- známe asi jen 13 nálezů (pouze jedna asymetrická ze Semonic)

❖ **ZÁVĚR:**

Význam technologických inovací je přeceňován, nejprve musely být vytvořeny společenské podmínky (ne naopak jako v marxistické literatuře)

Dobu změn bychom měly posuzovat diferencovat na oblasti okrajové a „tradiční“

❖ **ZDOKONALENÍ METOD ZÁPŘAHU**

Neprimitivnější formou je provazová smyčka – uvázání oradla dobytka za rohy

Dále jho neboli jařmo. Jednak jho vedené přes kohoutek dobytka, přes hruď. A jho nárožní.

Obecně jho dobytek vysiluje, škrtí a efektivita tahu je tak nízká.

Etnograficky jho doloženo z někt. oblastí.

Zdokonalením je **chomout** (až 5x efektivnější) umístěvaný dobytka za hlavu, za klouby dobytka, je to stabilní místo, nezpůsobuje bolest. Původ chomoutu lze hledat v Asii, ve vyspělém islámském zemědělství. Do Evropy snad přes španělsko v 8. sto. # **Trevírská freska** kolem r. 800 – nejstarší doklad.

U nás jediná indicie v místních jménech typu **Chomutov** (13. stol.), dále indicie osteologické – progresivně degenerativní změny – morfologie kostí se poněkud mění (# **Stará Boleslav**, ml. Doba hradištní.

Se zápřahem volně souvisí **podkovy**. Původ ve východním kočovnickém prostředí (Jižní Sibiř 9.-10. stol, od 11. stol běžně v Evropě i u nás)

SOCIÁLNÍ ROZVRSTVENÍ, ŽIVOTNÍ ÚROVEŇ A KAŽDODENNÍ ŽIVOT NA ZÁKLADĚ ARTEFAKTŮ

- **pojem životních standardů:** životní úroveň a kvalita každodenního života v různých sociálních prostředích (příkré rozdíly, současně však snaha o jejich smazávání)
 - o uplatňování různých artefaktů v různých soc. prostředích
 - o artefakty se postupně šíří do nižších soc. prostř., vyšší vrstvy mají potřebu nahrazovat tyto starší art. Novými, luxusnějšími
- **porovnávání příjmové**(pís. prameny, nejlépe dokumentované v Anglii od 13./14. stol.) **a výdajové** (prameny archeologické- jak elita s art. Hospodařila apod.) **roviny**, studium spotřeby (kozumpce) –spotřebovávání všeho- ve všech sledovatelných oblastech
 - o historické práce u nás: Graus František, 50. léta (např. příjmy námezdních dělníků); komise pro dějiny cen a mezd, 60. léta, dnes se tím nikdo systematicky nezabývá
- **nejnápadnější aspekty, přístupné archeologii:** bydlení, odívání, strava, trávení volného času, hygiena



BYDLENÍ A VYBAVENÍ DOMU

- v 11.-12. stol. (s výj. elity a klášterního prostředí) bydlení v jednodílných stavbách, s lehkou dřevěnou konstrukcí, přímé vytápění (bez odvodu kouře)
 - v průběhu 12. století v hradsčké prostředí stavby dvoudílné --- vstupní síň + jizba (dvorec na Levém Hradci, vícedílný do pravého úhlu --- těžko datovatelná, Borkovského datování do 10. stol. asi ne)
 - horkovzdušné topení- nejdokonalejší zařízení tohoto období- princip akumulovaného vytápění, (podpodlahové ohniště přístupné chodbou rozpálilo kamenné těleso, oheň je pak uhašen, otevřou se průduchy směrem do podlahy a horký kouř z akumulacíního tělesa stoupá do podlahy)
 - Je to však pouze topeniště, tím je dáno hlavní omezení ve využití tohoto objektu
 - nejstarší nálezy z otonské falce v Quedinburgu 10. stol. (Německo), v průběhu 12. stol. se šíří dále do hradů šlechty, pak do klášterů, měst apod.
 - prodělalo různé konstrukční změny. Průduch- cihlová tvarovka s otvorem, či kamenný článek s otvorem do kterého se vkládalo utěsnění
 - Pražský hrad, starý palác, klášter na Sázavě, císařská falc v Chebu (dodnes je pokládáno za udírnu)
 - ohniště, pece, krby (sklonek 12. stol., u nás prestižní zál., ale málo efektivní v našich tuhých zimách)
 - rozdíly konstrukční: zejm. užití kleneb (Praha knížecí palác, románské domy), vícepodlažnost objektů
 - osvětlování objektů: pomocí loučů, exkluzivní osvětlení- svíce (drahé), kahany (13. stol.)
 - **DOMOVÝ INVENTÁŘ:**
 - Železná industrie** (barevné kovy jsou vzácné jednotlivosti)
 - málo sociálně citlivá- podobné artefakty v hradsčké i vesnickém prostředí
 - pérové nůžky, podkovy, šídlo, ocílka, motyky, kopáče, špičák, klíč, nože
 - **# Hradsko u Mšena a Kouřim**
 - nože, ostruha, pérové nůžky, ocílka, klín, srp, kosa (výlučně na sekání píce; indikuje chov koní), pinzeta, poříž (na odkorování dřeva)
 - # Stará Boleslav** (10.-11. stol.), **# Lahovice**, **# Mutějovice** (13. stol), **# Sekanka – damasek** (směs různě nauhličených forem železa, předovýchodní původ)
- ### Kostěná industrie
- a) štípaná
 - “proplétáčky“- šikmým odštípnutím dlouhých kostí, profil konce do „U“
 - šídlo – pečlivěji vybroušená do kruhového profilu, delší a ostřejší hrot
 - „brusle“ a „sanice“ – robustní kosti s jedlou obroušenou epifýzou, diafýzy mají provrtaný otvor
 - b) hlazená

Parohová industrie

- vzácnější, hůře se opracovává, nálezy především v hradeckém prostředí
- hroty, rydla, „jehelníky“, rukojeť k berle („slánky“)

Kamenné artefakty

- nejpočetnější: brousky (výj. i zdobené) 1961-posl. Článek o brouscích
- kruhové artefakty- „hrací kameny“ či nedokončené přesleny
- přesleny

❖ **TEXTILNÍ VÝROBA, ODÍVÁNÍ, OSOBNÍ HYGIENA A PÉČE O VZHLED**

3 způsoby opatřování textilií

- a) podomácká výroba textilií – nejběžnější (Velislavova bible, 14.stol.)
- b) gynecea – charakter kvantitativního zmnožení výroby, specializované textilní dílny v hradeckých či církevních centrech (zaměstnávána předačka+„dívky“-nevolnice)
P. Charvát předpokládá, že gynecea vyráběla běžné textilie (avšak o výrobním programu nevíme nic), ale spíše tu existovala specializace
- c) importy – nejvyšší soc. prostředí, výlučně v hrobovém prostředí

Vertikální tkalcovský stav – 2 osnovy, navěšené na prošlupu, ručně provazován člunek, závaží (u nás chybí)

Tkací destičky – ke tkaní dlouhých tkanic a stuh

V 11.-13. stol. jsou základní střihy jednotné pro všechna soc. prostředí

- suknice (tunika) – muži, ženy- lišily se délkou
 - plášť, kožich, nohavice
 - boty – # **Přerov, Horní náměstí, doc. Staňa** (druhá bota „do páru“ ve Wroclavi (??-asi ne-??))- levá kotníková ženská bota, kol. r. 1000
- Sociální diferenciacie – především na základě barvy a materiálu

„Tkací hřeben“ – k oddělování nití při tkaní, Klápště tvrdí, že jde o vlasovou ozdobu z vyššího soc. prostředí v severní polovině stř. Evropy

Hřebeny – # **Stará Boleslav, # Budeč, # Čáslavský hrádek, # Pražský hrad**

- předpokládá se, že se vyráběly v jedné specializované dílně (snad v Polsku-tam i doklady dílen)
- trojvrstvé (trojdestičkovité), oboustranné, vzácně jednostranné (původ v severské oblasti)
- rukojeti zdobené koncentrickými kroužky, pletenci, vlnicemi atd.
- jedinný doklad hygien. Art, chybí např. břitvy na úpravu tzv. „tonzury“-unifikovaný klášť. účes

❖ **STRAVA**

- nutriční, psychologický a symbolický aspekt („kult jídla“-VS regulace počtu chodů poddaných apod.)
- rostlinná strava v RS dominuje
 - o (**pšenice, žito**-od 13.stol.-podhorská kolonizace, **ječmen** – vyšší ekologická ambitura-schopnost růst ve vyšších polohách, , **proso, oves, luštěniny** (čočka, hrách, vykev)
- výrazně vyšší podíl masa ve výživě aristokracie a obyvatel hradeckých center, později šlechtická aristokracie, města
 - o vepřové, hovězí, kur (St. Boleslav-hodně, snášela vejce pouze na jaře!), ovce *n.* koza
 - o lovná zvěř ve výživě hrál marginální roli (max. 5%), ale velmi oblíbená zábava elity

- problém doklady ryb
- máme doklady ustálených způsobů bourání masa (archeozoologie)

❖ **VOLNÝ ČAS A JEHO VYUŽÍVÁNÍ**

- z hlediska archeologie velmi těžko poznatelná kategorie
- objem volného času nebyl (podle Nováčka) odlišný, ale lišila se jeho kvalita, druhy činností

hudební nástroje – kostěný nátrubek (?), Libice; harfa (Gdaňsk)

parohový hrací kámen a figurka psa – Libice

❖ **MILITÁRIA**

AR 1980 z. Měřínský : # Loděnice – militaria ze střetnutí knížete Přemysla a Konráda Oty (1185)

- meč, kopí, oštěpy, sekery (chybí výstroj jezdců)
- ostruhy – výlučně s bodcem, v průběhu 13. stol. s kolečkem

❖ **GRAMOTNOST**

- nálezy psacích potřeb- rydla (stily) – na jedné straně hrot, na druhé hranu pro smazání písma na vosku (kostěné, železné)
- **# Libice, Pražský Hrad**